

Garsas ir įvaizdis: archetipinis požiūris į kalbą

Paul KUGLER

Reikalinga ištisa nauja žodžių angelologija, kad vėl jais patikėtume. Jei ne angelas žodyje – o angelas visų pirma reiškė pasiuntinį, tą, kuris neša žinią, – kaip galėtume išstarti ką nors tikra, be savo asmeniškų, subjektyvių nuomonių ir prasimanymų? Kaip išvis viena siela galėtų ką nors pasakyti kitai, pokalbyje, laiške ar knygoje, jeigu patys mūsų tariami žodžiai savyje neneštų gilių archetipinių prasmių?

James Hillman¹

Didžiausias archetipinės psichologijos padarytas žingsnis tas, kad ji ėmėsi poetinės vaizduotės psichologijos – psichologijos, kuri remiasi ne smegenų fiziologija, ne ego analize ar biheviorizmu, o pačia poetine vaizduote. Archetipinė psichologija teigia sąmonės pamatus esant būtent poetinius, mitinius.² „Į vaizdinį sutelktoje terapijoje“,³ paremtoje vaizduotės pirmenybe, į sapną žiūrima kaip ir į „žodžiais išsakytą tvirtinimą, kalbinį vaizdinį“.⁴ Į sapno tekstą pažvelgti archetipiškai reiškia išvysti mitinio įvaizdžio kalbišką struktūrą, vaizduotės pagalba įžvelgti „sapno lingvistiką“. Kita vertus, sapno teksto kalbinius sandus gražiname į jiems vaizduotėje priklausančią vietą būtent atskleisdami „mūsų tariamų žodžių gelmėje slypinčias archetipines prasmes“. Tačiau prieš pradėdami archetipiškai tyrinėti „sapnų lingvistiką“, peržvelkime ankstyvuosius Jungo tyrimus psicholingvistikos srityje.

Psicholingvistiniai tyrimai Burghölzli'o klinikoje

Jungo susidomėjimą kalba, jos santykiu su psichopatologija bei apskritai su vaizduote galima atsekti nuo pat ankstyvųjų jo eksperimentų su žodžių asociacijomis Burghölzli'o klinikoje. Palaikomas tuometinio savo vadovo Eugeno Bleuerio, Jungas, kartu su Franzu Riklinu, parengė eksperimentą ryšiu tarp žodžių asociacijų, dėmesingumo, sapnų ir psichopatologijos išaiškinti.⁵ Buvo aptikta, kad iš pirmo žvilgsnio „klaidingos“ asociacijos – klausimyno žodžių prasmėms prieštaraujantys atsakymai, kuriuos Wundtas anksčiau interpretavo kaip „nesuprastas“ ir todėl išvis atmetė, – yra itin reikšmingos siekiant perprasti pacientą trikdančius nesąmoningus vaizdinius. „Klaidingas“ asociacijas, kurios iki tol paviršutiniškai buvo laikomos paprasčiausiai mechaniškomis, sukeltomis „raumenų stimuliacijos“, Jungas ėmėsi tyrinėti iš vidaus, psichinio afektyvumo bei vidinio „jausminio tono“ atžvilgiu. Eksperimentai patvirtino Freudo „Kasdieninio gyvenimo psichopatologijoje“ padarytus atradimus ir nustatė už sąmonės ribų esant nežino-

mą psichinį veiksnių kompleksą, darantį nepaprastai didelę įtaką sapnams, simptomams bei lingvistinėms asociacijoms.⁶ Kompleksą Jungas apibrėžė kaip „autonomišką asociacijų grupę“, kurias tarpusavy sieja bendras „jausminis tonas“ su atitinkamu psichiniu vaizdiniu šerdyje.⁷

Jungo tyrinėjimai didžia dalimi rėmėsi ankstesniais asociacijų testais, Kraepelino ir Aschaffenburgio atliktais Heidelberge. Raumenų nuovargio bei stimuliacijos poveikiui nustatyti G. Aschaffenburgas asociacijų testus su savo tiriamaisiais atlikdavo jiems smarkiai fiziškai nuvargus. Tiriamųjų asociacijose išryškėjo vienas gana iškalbingas reiškinys: didėjant nuovargiui, žymiai sumažėdavo semantinių asociacijų skaičius ir padaugėdavo įvairių fonetinių. Kuo labiau pavargęs buvo tiriamasis, tuo mažiau jo asociacijas beveikė klausimyno žodžių prasmė, t.y. semantika, ir tuo labiau jis darydavosi linkęs asocijuoti žodžius pagal jų garsinį panašumą, t.y. pagal fonetinį įspūdį. Anglų kalbos žodžiui *bloom* 'žydėjimas' semantinė asociacija būtų, pavyzdžiui, *flower* 'gėlė', tuo tarpu fonetinė – *bloomers* 'moteriškos apatinės kelnės ar kostiumas' arba *blood* 'kraujas'. Aschaffenburgas iškėlė hipotezę, kad semantinio asocijavimo susilpnėjimas didėjant nuovargiui bei atitinkamai augantis polinkis garsinėms asociacijoms – tai tiesiog „raumenų sudirginimo“ padarinys.⁸

Tačiau Jungo su Riklinu Ciuriche atlikti sistemingi psichiškausiai normalių individų asociacijų tyrimai atvedė visai prie kitų išvadų dėl fonetinių asociacijų kilmės.⁹ Tyrinėjimai Burghölzli'je parodė, jog tendencija asociacijoms pereiti nuo prasmės prie garso, t.y. nuo semantikos prie fonetikos, yra ne tiek paties fizinio nuovargio, kiek apskritai išsiblaškyimo, nedėmesingumo padarinys. Jungas rašo:

„Tiriamajam pateikiant ilgas asociacijų serijas, tarkim, iš kokių dviejų šimtų, jis, fiziškai nė kiek nepavargęs, netrukus pajunta šį užsiėmimą jau tapus nuobodžiu ir kartu skiria jam kur kas mažiau dėmesio nei pradžioje. Dėl to pirmąjį šimtą savo klasifikacijoje mes atskyrėme nuo antrojo ir aptikome, kad bet kuriuo atveju, vos tik tiriamajam tampa nuobodu, iškart akivaizdžiai sumažėja vidinių, semantinių asociacijų ir proporcingai padaugėja išorinių, garsinių. Tai verčia mus manyti, jog tikroji garsinių asociacijų priežastis yra ne pati raumenų stimuliacija, šiaip jau nepasireiškianti normalaus nuobodulio metu, o tiesiog dėmesio praradimas... Negana to, mes nustatėme santykinai didesnę garsinių asociacijų skaičių tiems individams, kurių sugebėjimas susikaupti buvo susilpnėjęs dėl ką tik patirto afekto, taip pat psichotikams... Taigi galima tvirtinti, kad juo tiriamojo dėmesys mažiau sutelktas, tuo labiau išoriškos bei garsinės darosi jo asociacijos“.¹⁰

Žodžių asociacijos eksperimentai parodė, jog „normaliomis sąlygomis garsų asociacijos yra nuolat slopinamos“, kitaip sakant, „nuolat veikia tam tikras polinkis slopinti garsines asociacijas“. Tačiau „kuo būseną mažiau sąmoninga, tuo reakcijos vis labiau ir labiau yra veikiamos garsų, kol galiausiai vien tik garsiniai sąskambiai ir bėra asocijuojami“.¹¹ Toliau tikrinamas Aschaffenburgio hipotezė, esą semantinių asociacijų silpnėjimas bei jų lydintis polinkis fonetinėms asociacijoms yra kūno nuovargio bei motorinio sudirginimo padarinys, Jungas atliko seriją eksperimentų su ką tik nubudusiais tiriamaisiais. Apie šiuos savo eksperimentus jis rašė:

„Po įtempto protinio darbo naktį tiriamasis iš ryto yra toks mieguistas, kad sunku jį net pilnai prizadinti. Jo reakcijos tikrintos jam tebegulint lovoje ir tik iš dalies tenubudus. Apie atliksimą eksperimentą jis buvo įspėtas iš anksto. Skirtingomis dienomis, su maždaug savaitės tarpu, buvo atlikti du eksperimentai... Reakcijos į sąskambį, t.y. fonetinės, – nepaprastai gausios, ypač asociacijos pagal rimą... Fizinis nuovargis šiuose eksperimentuose visiškai atkrenta: lieka tik valingo dėmesingumo klausimas, koks įmanomas miego būsenos pabaigoje. Miegant, kaip žinoma, dėmesio išvis nėra. Jei mums pavyktų sužadinti reakcijas miegančiam (neskaitant somnambulinio miego) žmogui, tai vienintelis rezultatas būtų reakcijos į sąskambį“.¹²

Toliau Jungas tiesiog tvirtina, kad sapnuose asociacijos turėtų remtis išimtinai vaizdu bei fonetika, būtent kad „pasąmoninis asocijavimas remiasi vaizdiniais bei garsiniais panašumais“.¹³

Pripažindamas fundamentalų vaizdinių bei sąskambių vaidmenį sapnuose bei nesąmoningose fantazijose Jungas suteikė mums nepaprastai reikšmingą nuorodą į poetinį sielos pamatą ir įspūdingą įžvalgą apie fonetikos bei vaizduotės, t.y. garso bei vaizdinio tarpusavio santykį. Ne mažiau nuostabu tai, kad šis Jungo įnašas į psicholingvistiką liko visiškai nepastebėtas. Tokio aplaidumo priežastis, ko gero, yra Jungo pasekėjų scienizmas, su kuriuo jie priėmė jo asociacijų eksperimentus, labiau susirūpinę empirine (somatine, išmatuojama) Jungo psichologijos baze nei gilesnėmis jo atskleistomis užuominomis.¹⁴ Daugiau nei prieš septyniasdešimt metų atliktas Jungo darbas su asociacijomis savo įžvalgomis atliepia pačioms šiuolaikiškiausiomis lingvistų mintims,¹⁵ nes jame tvirtinamas fundamentalus kalbinės vaizduotės dėsnis: vaizduotės veikla remiasi sonorinėmis, akustinėmis, fonetinėmis sąsajomis, esama vidinio ryšio tarp logoso ir simbolio, tarp žodžio ir vaizdinio, todėl žodžiai – tai tiesiog garsiniai vaizdiniai. Burghölzli'o žodžių asociacijos tyrimai įnešė į psicholingvistinę teoriją du pagrindinius indėlius, būtent, kad 1) žmogaus kalbą veikia „autonominės asociacijų grupės“, kiekvienoje iš kurių slypi atitinkamas psichinis vaizdinys, ir kad 2) pasąmoninį asocijavimą valdo fonetinės dingstys. Mūsų psichiniai kompleksai tad lemia ne tik mūsų sapnus bei simptomus, bet ir mūsų asmenišką kalbėseną. Pavyzdžiui, iš ryto užrašant susapnuotą sapną, jo psichiniai vaizdiniai išverčiami į fonetinę kalbą. Panašiai per žodžius mūsų vaizduotė pereina nuo vaizdinių prie garsų.

Ar šie atradimai, liečiantys asmenišką kalbėseną, gali būti taikomi ir kolektyvinei kalbai, kalbai kaip tokiai? Gal ir pati mūsų kalba turi savo „autonomines asociacijų grupes“, kuriose asociacijos tarpusavyje syja fonetiškai ir remiasi bendrais archetipiniais vaizdiniais?

Sapnai ir kalba

Savo „Sapnų interpretacijoje“ Freudas paskelbė tokį vienos savo pacientės sapną: „Ji leidosi iš aukštai virš kažkokių keistos konstrukcijos gardų ar tvorų... Rankoje ji laikė didelę šaką, iš esmės tai buvo kone visas medelis, aplipęs išsiskleidusiais, skėste išsiskėtusiais raudonais žiedais. Šmėstelėjo mintis juos esant vyšnios žiedais, tačiau atrodė jie tarsi kamelijos, tik dvigubi... Nusileidus žemėn, apatiniai žiedai jau buvo geroškai pavytę... Sode stovėjo jaunuolis (nepažįstamas). Moteris priėjo prie jo paklausti, kaip tokių šakų ji galėtų užsiveisti savo sode. Jaunuolis ją apkabino. Ji puolė priešintis, paklausė, ką jis sau galvojęs! Argi galima žmonėms taip nei iš šio, nei iš to apsikabinti! Jis atsakė, jog galima“.¹⁶

Sapnas Freudą apibūdintas kaip biografinis, o raudoni ir pavytę žiedai interpretuoti kaip neabejotina nuoroda į lytinę nekaltybę ir jos praradimo baimę. Freudas aiškina, jog „žydingi šaka (plg. *des Mädchens Blüten* ‘mergelės žiedai’ Goethe's poemoje „Mergelės neištikimybė“) reiškia kartu ir lytinę nekaltybę, ir jos priešingybę. O tas pats sapnas, kuris išreiškia jos džiaugsmą pavykus gyvenimą nugyventi nesuteptai, kai kuriomis savo vietomis (būtent pavytusiais žiedais) mena, visiškai priešingai, ją vienaip ar kitaip savo lytiniam skaistumui vis dėlto nusidėjus“.¹⁷

Freudo interpretacija mums reikšminga tuo, kad jis pastebėjo pasąmoninę sąsają tarp nekaltybės praradimo ir raudonų bei pavytusių žiedų.

1914 metais prie savo „Sapnų interpretacijos“ 6-ojo skyriaus, pavadinto „Normalių žmonių sapnų simbolikos klausimu“, Freudas pridūrė nedidelį gabalėlį, kuriame jis analizuoja kito sapno fragmentą, dar paryškinantį pasąmonės polinkį nekaltybės praradimą sieti su gėlių įvaizdžiu. Sapną papasakojo gana drovi ir susikausčiusi moteris, kuri buvo susižadėjusi, tačiau be paliovos atidėliojo vestuves: „Gimtadienio proga stalo vidurį papuošiau gėlėmis“.¹⁸ Freudui paklausus, kokios tai buvo gėlės, ji atsakė, jog „brangios. Už tokias tenka geroškai sumokėti... Pakalnutės, žibuoklės bei raudonieji gvazdikai“.¹⁹ Moteris buvo paprašyta išsakyti savo asociacijas su žibuoklėmis, angl. *violets*. Didelei Freudą nuostabai, sapnavusioji kaip asociaciją ištare žodį *violat* ‘pažeisti, išprievartauti, išniekinti’. „Sapnavusioji, siekdama ‘gėlių kalba’ išreikšti savo mintis apie defloraciją... pasinaudojo žymiu žodžiu *violat* ir *violat* atsitiktiniu panašumu... Puikus pavyzdys tų ‘žodžių tiltų’, kuriais veda takai į pasąmonę“.²⁰ Čia Freudas ne tik atkreipia dėmesį į baimės prarasti nekaltybę asociaciją su gėlių įvaizdžiu šios vienos moters sapne, bet aptinka apskritai pasąmonės polinkį kurti įvaizdžius remiantis fonetiniais sutapimais.

Reikia pastebėti, kad nors Freudas pripažįsta pasąmoninį sąvokų „pažeidimas, išprievartavimas, išniekinimas“ ir „gėlė“ ryšį, patį žodžių *violat* ir *violat* sąskambį jis laiko atsitiktiniu, t.y. sąlygišku. Freudą požiūris sąskambiu tesusijusių žodžių ryšį esant sąlygišku aiškiai išsakytas „Toteme ir tabu“, kur jis pažymi, jog vaikai „nė už ką nesutinka dviejų žodžių atsitiktinio panašumo laikyti beprasmiu; jie atkakliai laikosi įsitikinimo, kad jei du dalykai vadinami panašiai skambančiais vardais, tai turi reikšti ir tam tikrą gilų vidinį jų atitikimą“.²¹ Šiuo Freudą požiūriu, esą žodžių fonetinis sąskambis yra beprasmis ir iš tikrųjų nereiškias jokie „gilus vidinio jų atitikimo“, mes dar turėsime progos paabejoti.

Garsinių sąskambių vaidmuo susidarant sapnams itin iškalbingas vienos studentės sapne, paskelbtame Theodore'o Thass–Thienemanno: „Ji su savo vaikinu ėjo į jaunimo pobūvį. Vaikinas nešėsi raudoną gvazdiką. Ji jautėsi labai pamaloninga ir buvo pakiliai nusiteikusi. Vilkėjo gražią baltą vakarinę suknelę. Jiedu smagiai įžengė į svetainę. Jiedu buvo drauge. Jiedu iškart patraukė visų susirinkusiųjų dėmesį, tačiau didžiai sutrikusi ji staiga pastebėjo nuo raudonojo gvazdiko lašant kraują. Gėlės kraujavo. Didžiai sutrikusi ji išbėgo iš svetainės. Ir smarkiai plakančia širdimi nubudo”.²²

Drovus merginos skaistumas („graži balta vakarinė suknelė“) ir jo praradimo baimė čia vėlgi išreikšti gėlių įvaizdžiu. Taigi tarp vieno ir kito turėtų būti kažkoks fiziognominis ryšys, kažkoks invariantas, kažkoks sinkretiškas vaizdinys, abiejuose minėtuose sapnuose jungiantis šiaip jau visai nesusijusius lytinį išniekinimą ir gėles. Freud'o prielaida gėles tapus lytinio išniekinimo simboliu iš pirmo žvilgsnio tikrai skamba gana keistai, bet atidžiau išsiūžėję į atitinkamus žodžius, tokią sąsają rastume esant mums labai gerai pažįstamą. Skaistybės praradimas, pavyzdžiui, vadinamas „de-floracija“, t.y. „nugėlinimu“, žiedų nuskabymu – lotynų *de-floratio* pažodžiui reiškia būtent 'gėlių skynimas'. Ir Shakespeare'ui nepasirodė perdėm keista parašyti: *the pale and maiden blossom became bleeding*.²³ Galima būtų paprieštarauti, esą čia tik metafora, tačiau tai būtent ir yra esmė. Kalba visuomet metaforiška, simboliška, ir bergždžias darbas mėginti atskirti joje „tikrąją“ leksinę reikšmę nuo perkeltinės, nuo metaforos. O dėl metaforos prasmės, tai būtų tikrai lėkšta mėginti grįsti ją tariamu gėlės panašumu į moters genitalijas. Ir vis dėlto jos šitaip vadinamos. Sutikime, kad „gėlė“ ir „moters genitalijos“ tame tikrovės lygmenyje, kuriame mes esame sąmoningi, turi labai mažai ką bendro. Tačiau atsižvelgiant į abiejų sąvokų archetipines užuominas, nesunku aptikti tarp „gėlių“ ir „moters genitalijų“ bei jų „išniekinimo“ slapta ryšį, liudijamą kalbos. Visų pirma pastebėsime, kad sąvoka „išniekinimas“ su sąvoka „gėlė“ susijusi per sinkretišką archetipinį vaizdinį, jungiantį abi sąvokas vaizduotėje, imaginatyviai. Kitaip sakant, „gėlė“ žyminti garsų kombinacija nėra atskira, izoliuota, bet savo fonetinėmis sąskambiais syja su kitais žodžiais. Ji priklauso asociacijų kompleksui, iš kurių kiekviena fonetiškai mena tą patį archetipinį vaizdinį. Pasąmonės kalba, kaip kad parodė savo eksperimentais su žodžių asociacijomis Jungas, – tai daugybės susikryžiausių sąsajų sistema. Bet kuris žodis atspindi tik mažą dalį viso sudėtingo asociacijų tinklo, taigi jis niekad negali būti deramai supras tas pats vienas, o tik kalbinį kompleksą kaip visumą sudarančių fonetiškai susijusių žodžių kontekste.

Kalbinis kompleksas ir defloracijos vaizdiniai

Tyrinėjimai Burghölzli'je parodė, kad pasąmoninės asociacijos remiasi vaizdinių bei garsų panašumais, todėl tam pačiam archetipui skirtingais atžvilgiais reiškiantis kalboje, tie jo atžvilgiai yra linkę įgauti panašų garsinį pavidalą ir sudaro fonetiškai artimų žodžių kompleksą. Taigi gelmėje (pasąmonėje) tarp fonetiškai susijusių žodžių esama ir prasminio ryšio. Šis ryšys, žinoma, remiasi ne žodžių leksinėmis reikšmėmis, ne sintaksiniu jų tarpusavio santykiu ir ne bendra kilme, o būtent bendru archetipiniu vaizdiniu. Fonetinių asociacijų ryšys tad yra ne leksinis, sintaksinis ar etimologinis, bet „ima-

ginacinis“, įvaizdinis.²⁴ Jas grindžia, kaip akustinis įvaizdis, tam tikras kompleksas.

Turėdami omeny tokią pasąmoninį asociacijų tinklą, pamėginsime atskleisti šio lingvistinio komplekso šerdyje slypintį archetipinį vaizdinį. Kaipgi sapno įvaizdis perėjo nuo raudonojo gvazdiko (angl. *carnation*) prie kraujo?²⁵ Ši keista vaizdinių seka nebeatrodo tokia paslaptinga, atkreipus dėmesį į kitus anglų kalbos žodžius, susidariusius tuo pačiu fonetiniu pagrindu. Tai žodžiai *carnal* 'kūniškas, geidulingas, lytinis', *reincarnation* 'persikūnijimas, reinkarnacija' ir *carnage* 'skerdynės, pjautynės'. Bet kaipgi vis dėlto pagrįsti prasmės šių žodžių sąsajas? Savo reikšme jie neturi nieko bendra, tik remiasi tuo pačiu fonetiniu pagrindu. Tačiau išvertus į atitinkamą archetipinį įvaizdį, paaiškėja ir prasminis ryšys (semantinis aspektas). Raudonasis gvazdikas, *carnation* – tai gėlės žiedas; *reincarnation* reiškia sielos persikūnijimą, atgimimą; *carnage* mena kraujo praliejimą; o *carnal* – tai tiesiog būdvardis reikšme 'kūniškas, lytinis'. Šio fonetinio komplekso semantika tad sukasi apie atgimimą ir gėles, lytiškumą, de-floraciją bei kraujo praliejimą.

Defloracija paprastai savaime susijusi su smurto vaizdiniais. Vidinis ryšys tarp smurto ir skaistybės praradimo tampa dar akivaizdesnis per kitų smurtą (angl. *violence*) žyminčių ir vėlgi tarpusavy fonetiškai susijusių žodžių amplifikaciją. Tai žodžiai *violent* 'įnirtingas, smarkus, aistringas, karštas' ir *violet* 'žibuoklė' (žr. antrąjį minėtą sapną). Šių žodžių fonetinė asociacija atitinkamai dera su jų reikšmių pasąmoninėmis sąsajomis: *violante* reiškia 'išprievartauti'; *violent* mena fizinės ar emocinės jėgos pasireiškimą; o *violet* – tai rausvai melsvos spalvos žiedelis. Įsidėmėtina, kad visiškai kitu fonetiniu pagrindu čia vėl susiduriame su tuo pačiu asociacijų kompleksu tarp defloracijos, gėlės žiedo ir smurto vaizdinių.

Pradinė šio kalbinio komplekso amplifikacija tampa dar įtikimesnė akiratin įtraukus vokiečių, prancūzų bei vengrų kalbų pavyzdžius. Vokiečių kalboje *Blut* turi vienintelę reikšmę – 'kraujas', veiksmažodis *bluten* reiškia 'kraujuoti', o kito daiktavardžio daugiskaitos lytis *Blüten* – 'žiedai'. Prancūzų kalboje *viol* reiškia 'prievarta, išprievartavimas', *violier* – 'išprievartauti', o *violette* – tai tas pats rausvai melsvas žiedelis, žibuoklė. Šis asociacijų kompleksas būdingas ir neindoeuropiečių kalboms: pavyzdžiui, vengrų *vér* reiškia 'kraujas', *véres* – 'krūvinas', o *verag* – 'žydėjimas, žiedas'.²⁶

Akivaizdžios fonetinės sąsajos kiekviename iš minėtų kalbinių kompleksų visiškai nereiškia, kad visi žodžiai kiekviename iš jų būtinai yra tos pačios kilmės. Ryšys tarp vokiečių *Blut* 'kraujas' ir *Blüten* 'žiedai' arba anglų *blood* 'kraujas' ir *bloom* 'žydėjimas' nėra etimologinis. Oksfordo anglų kalbos žodynas pažymi, jog „*blood* vargu bau sietinas su veiksmažodžio šaknimi *blō-* 'sprogti, žydėti', kuri tiktų formos požūriui, tačiau labai abejotina dėl reikšmės”.²⁷ Jų sąsajos gali būti antrinio pobūdžio, atsiradusios dėl suartėjimo. Kita vertus, šiuo atveju svarbi ne jų kilmė, ne etimologija, o priklausymas tam pačiam fonetiškai susijusių žodžių kalbiniam kompleksui.²⁸

Adolfas Eberschwelleris, Jungo paprašytas, 1908 m. atliko eksperimentą su kalbiniais asociacijų elementais,²⁹ „kuris atskleidė tą reikšmingą faktą, jog asociacijų eksperimento metu intrapsichinėms asociacijoms daro įtaką fonetiniai veiksniai”.³⁰ Eksperimentai parodė, jog „tendencija susiformuoti prasmingai (semantinei) asociacijai, sužadintai žodžio

stimulo, slopina garsinę asociaciją”.³¹ Taigi kuo būseną mažiau sąmoninga, tuo reakcijos „vis labiau ir labiau yra veikiamos garsų, kol galiausiai vien tik garsiniai sąskambiai ir bėra asocijuojami”.³²

Įvairūs prasminiai konceptai, garsiškai susiję minėtuose vokiečių, prancūzų, vengrų bei anglų kalbų fonetiniuose žodžių kompleksuose, sudaro pagrindą sąmoninei reikšmių grandinei, išryškėjančiai tik asociacijoms persijungus nuo semantikos prie fonetikos. Jungo ir Eberschwellerio tyrinėjimai parodė, kad esant normalioms sąlygoms asmuo asocijuoja žodžius pagal sąvokų prasmę. Tačiau kuo asmens būseną darosi mažiau sąmoninga, tuo didėja polinkis asocijuoti žodžius fonetiškai. Ir kaip tik šis kalbinės nuostatos pasislinkimas atveria asmenybei kelią prie archetipinių prasmės struktūrų, poetiškai išryškėjančių kalboje garsinių sąskambių dėka.³³ Štai Homerui priskiriamą „Himną Demetrai” sukūrusio poeto tas pats mūsų nagrinėtas asociacijų kompleksas apie defloraciją invariantas labai dailiai įpintas į Persefonės pagrobimo istoriją.³⁴ Demetros dukra Persefonė, kartu su Okeano dukterimis žaisdama ir skindama gėles, nuklysta į atšalią Nisos kalno laukymę. O Gėja vilioja Persefonę tolyn, vis pakišdama jai kokią keistą, nepaprastą, neregėtą žiedą. Štai ji, pakerėta narcizo grožio, ištisia abi rankas nuostabiai gėlei nuskinti, kai ūmai prasiveria žemė, ir iš pragaro savo žirgus pasikinkęs išrieda Hadas, įsisodina pagriebęs merginą į ratus ir parsigabena savo pasigrobtąją nuotaką atgal į požemių karalystę vestuvių kelti.

Garso–prasmės struktūriniai invariantai: archetipinė lingvistika

Jeigu, kaip rodo asociacijų eksperimentai, sąmoninės asociacijos yra iš esmės vaizdinės bei garsinės, kaipgi atsiranda fonetiškai susijusių žodžių prasminis (semantinis) ryšys? Čia mes nebeseikame Jungu, Eberschwelleriu bei Freudu, kurie, kaip cituota, garso ir prasmės santykį laiko atvirkštiniu – t.y. kuo sąsaja labiau garsinė, tuo ji esanti mažiau prasminga. Mes keliame klausimą, koku būdu fonetinės asociacijos iš tikrųjų vis dėlto yra prasmingos, kaip kad liudija nagrinėtas „gėlių” kompleksas.

Lingvistikoje įprasta spręsti šį klausimą ieškant priežastinių paaiškinimų, kaip antai „žodžių kontaminacija” arba įvairios linijinės raidos rekonstrukcijos, kurių apstu begaliniuose etimologiniuose išvedžiojimuose. Betgi atsižvelgiant į vaizduotės prigimtį, atsiveria galimybė peržiūrėti tradicines lingvistikos nuostatas ir į fonetikos bei semantikos santykį pažiūrėti kaip į nepriežastinį, t.y. išsvysti verbalinėse struktūrose absorbuotą tam tikrą mitinį vaizdinį. Į vaizdinį orientuota kalbotyra turėtų siekti pro žodžių fonetinių sąsajų paviršių išvelgti gilią vidinę jas grindžiančią struktūrą, būtent archetipinį vaizdinį, suvienijantį paskirus semantinius aspektus.

Thass–Thienemannas, grumdamsis su dygliuotu lingvistikos klausimu apie fonetinės formos polisemantiką, daro išvadą: „Visuomet esama vienos centrinės idėjos, savaip atsispindinčios kiekvienoje reikšmėje. Jei, tarkim, esama penkių skirtingų reikšmių..., tai jose penkiais skirtingais atžvilgiais atsispindi vienas bendras centras, kuriame paprastai glūdi koks nors emocionaliai stipriai įkrautas konceptas”.³⁵ Jungo asociacijų eksperimentai atvedė prie panašios išvados apie

tam tikrą branduolinį elementą, atsakingą už sąmoninių „autonominių asociacijų grupių” susidarymą. Bandymai parodė, kad asociacijų kompleksą „kaip vieningą darinį laiko tam tikras emocinis tonas”, kad tai „tam tikro emocinio tono asociacijų grupė”, kurios šerdyje glūdi atitinkamas archetipinis vaizdinys.³⁶

Matėme, jog skirtingos reikšmės (‘gėlė’, ‘lytinis’, ‘atgimimas’ bei ‘kraujo praliejimas’), priklausančios tam pačiam garsų deriniui (*carn*), yra susijusios ne leksiškai, sintaksiškai ar etimologiškai, bet vaizdiniu, „imagnatyviai”. Gilumoje (sąmonėje) fonetiškai susijusių žodžių reikšmių tarpusavio santykį lemia archetipinis vaizdinys. Savo „Virsmų simboliuose” Jungas atlieka keletą archetipinių temų išsamią etimologinę analizę ir prieina išvadą, kad „gilindamiesi į etimologiją irgi turėtume ne tik išsiaiškinti vienos ar kitos šaknies keliones, bet pasidomėti ir kai kurių pirmapradžių vaizdinių savaiminio atsiradimo galimybe”.³⁷ Ypač Jungas buvo susidomėjęs tendencija žodžiams, kurių reikšmės priklauso tam pačiam archetipiniam vaizdiniui, suartėti ir savo garsais, fonetine sandara, nors etimologiškai jie ir nebūtų susiję. Pavyzdžiui, jis rašo: „Fonetinis ryšys tarp vok. *Mar*, pranc. *mère* ‘motina’ ir įvairių ‘jūrą, marias’ reiškiančių žodžių (lot. *mare*, vok. *Meer*, pranc. *mer*) ištis išidėmėtinas, nors etimologiškai atsitiktinis. Gal jis ištis tebemeną tą didį pirmapradį motinos įvaizdį, kuris kitados atstojo mums visą pasaulį ir galiausiai tapo pasaulio simboliu?”³⁸ Amplifikuodamas su Prometėju glaudžiai susijusius terminus Jungas daro išvadą: „Žodis skr. *pramantha-* su Prometėju siejasi jei ir ne etimologiškai, tai tikrai bendra idėja ar įvaizdžiu, taigi galų gale vis dėlto įmanoma, kad Prometėjas ir *pramantha-* yra vienas ir tas pats. Turime pabrėžti, kad siekėme atskleisti ne tiek šių žodžių kalbines sąsajas, kiek išryškinti archetipinį tapatumą”.³⁹

Daugelio skirtingų reikšmių priklausymas vienam fonetiniam dariniui smogia į pačią lingvistikos širdį. Kai kurių lingvistų tvirtinta, esą garsų junginiai atspindi atitinkamą semantiką: garsas atvaizduoja prasmę. Mes čia neketiname dar kaip nors paremti teorijos apie prasmingus garsus, t.y. onomatopėjinės ar „au-au” teorijos. Veikiau turime reikalą su kur kas fundamentalesniu reiškiniu – su invariantiškais prasmių struktūromis, kurios išlieka nepakitusios keičiantis fonetiniam nešėjui.⁴⁰ Charles Boeris ir Peteris Kugleris apibrėžia tokius invariantus kaip „informaciją, kuri išlieka struktūriškai nepakitusi erdvės ir laiko pokyčiuose”.⁴¹ Rutuliodami J. J. Gibsono ekologinę suvokimo teoriją, paremtą žmogaus sugebėjimu aplinkoje išskirti tam tikrus invariantus, Boeris su Kugleriu pabrėžia fundamentalių šių invariantų ryšį su archetipais. „Archetipas – tai santykių invariantas. Šie invariantai, arba archetipai, neša savyje tai, ką Gibsonas pavadino teikiniais (affordances)... Kalboje šie invariantai įgyja mitų pavidalą”.⁴²

To paties prasmių, ar sąvokų, komplekso pasirodymas minėtuose pavyzdžiuose reikšmingas ne tiek konkrečiais savo garsų junginiais, kiek tuo, jog kiekvienas fonetinių asociacijų kompleksas atspindi to paties invariantiško prasmių tarpusavio santykio (semantikos) transformaciją.⁴³ Būtent semantinis asociacijų santykis išlieka pastovus, ir „syki mes apčiuopiame tokį lemiamą santykį, jis prabyla į mus, ir jo prasmė tampa raiški”.⁴⁴

Jameso Gibsono ekologinę suvokimo teoriją pritaikius kalbai, „suvokimo sistemos paprasčiausiai susiderina pagal pa-

čios kalbos teikiama (afforded) struktūrinį invariantą”.⁴⁵ Būtent reikšmių santykio invariantas išlieka pastovus kiekvieno fonetinio komplekso ribose ir kaip toks yra sąmonės nebyliai suvokiamas. Šiaip ar taip, „juo tiriamojo dėmesys mažiau sutelktas, tuo labiau išoriškos bei garsinės darosi jo asociacijos” ir tuo raiškesnis tampa prasminis archetipinis vaizdinys. T. y. fonetinės asociacijos būdingos kaip tik ten, kur pasireiškia archetipas. Jei seksime Gibsonu, tai vidinės giliosios prasmės tiesiog atsispindi išorinėse garsų sąsajose. Kad aptiktume archetipines prasmes savo kalbų garsuose, turime tik įsiklausyti į atitinkamą fonetinį invariantą, garsų junginį, kaip kad tai saivaime nutinka tiriamajam jo asociacijose.

Savo 1976 metų Eranos paskaitoje James Hillmanas pažymėjo, jog kolektyvinę sąmonę galima patirti per aplinkos fiziognomiją, t. y. iš paties „daiktų veido”. Archetipinis pasaulis pasireiškia tiesiog per *imago mundi*, tiek regimu, tiek ir girdimu pavidalu. Kaip sakė Wittgensteinas, reiškiniai patys „atskleidžia save” – jei tik mes nusiteikę juos išvysti.

Toks nusiteikimas – tai visos savo suvokimo sistemos jautrumo archetipinės informacijos invariantams lavinimas, Gibsono pavadintas „dėmesio auklėjimu”. Priežastis, kodėl nepaprasta vaizduote bei išvalgų gelme pasižymi svajotojai, poetai bei pamišėliai, ko gero, yra kaip tik ta, kad jų – kaip ir mitų sakytojų – suvokimo sistemos suderintos archetipinių garso bei vaizdinio struktūrų invariantams patirti. Jie iš tikrųjų regi „angelų pasaulį” – žodžių pasaulį.⁴⁶

Versta iš: Kugler P. The Alchemy of Discourse. An Archetypal Approach to Language. – London and Toronto: Associated University Presses, 1982. – P. 13-33. I skyrius: Image and Sound: An Archetypal Approach to Language.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

- Hillman J. Re-Visioning Psychology. – New York: Harper and Row, 1975. – P. 9.
- Ten pat. Taip pat žr. Hillmano 1973-ų m. Eranos paskaitą „Sapnai ir vėlių šalis”.
- Hillman J., Berry P. Archetypal Therapeutics. – Nespausdintas pranešimas, įteiktas Pirmajam tarptautiniam archetipinės psichologijos seminarui, įvykusiam Dallaso universitete 1977 m. sausį; Berry P. An Approach to the Dream // Spring. – 1977, p. 58–79; Hillman J. An Inquiry into Image // Spring. – 1977, p. 62–88; Hillman J. Further Notes on Images // Spring. – 1978, p. 152–182; Watkins M. Waking Dreams. – New York: Harper and Row, 1977.
- Hillman J., Berry P. Min. veik.
- Jung C. G., Riklin F. The Associations of Normal Subjects // Jung C. G. Experimental Researches. – Princeton University Press, 1973. – P. 3–196.
- Jung C. G. Association, Dream and Hysterical Symptom // Ten pat. – P. 858–860. [Minėtą Freudo veikalą žr. lietuviškai: Froidas Z. Kasdieninio gyvenimo psichopatologija (apie užmiršimą, kalbos klaidas, supainiojimus, prietarus ir apsirikimus). – Vilnius: Mokslas, 1992. – Visos pastabos laužtiniuose skliaustuose D. R.]
- Jung C. G. Psychopatological Significance of the Experiment // Ten pat. – P. 891–893.
- Aschaffenburg G. Experimentelle Studien über Associationen // Krapelin. Psychologische Arbeiten. – T. I. – 1896, p. 209–299; T. II. – 1899, p. 1–83; T. IV. – 1904, p. 235–375.
- Jung C. G., Riklin F. Ten pat.
- Ten pat. – P. 414–415.
- Ten pat. – P. 171.
- Jung C. G. Studies in Word Association. – London: Routledge and Kegan Paul, 1919. – P. 66.
- Jung C. G., Riklin F. Min. veik. – P. 176.
- Pagrindinis indėlis į Jungo kompleksų teoriją bei jos ryšį su žodžių asociacijų testais – tai C. A. Meierio veikalas „Die Empirie des Unbewussten”, pirmoji knyga iš numatytos „Lehrbuch der Complexen Psychologie”. Meieris tačiau apsiribojo savo darbe kiekybiniais bei mechaniniais metodais, įgalinančiais veikiau tik empiriškai patvirtinti Jungo atradimus nei išplėtoti gilesnes jo teorijos užuominas. Ne toks empiriškas požiūris į žodžių asociacijų testus siūlomas trumpame Johno Hillo straipsnyje „Individuacija ir žodžių asociacijų eksperimentas” (Individuation and the Word Association Experiment // Spring. – 1975), kur į Jungo asociacijų eksperimentus jau mėginama pažvelgti archetipinių vaizdinių aspektu.
- 1977 metų lapkričio mėnesį Pensilvanijos universitete žymi Oksfordo kalbininkė A. M. Davis savo paskaitą apie analoginius pokyčius kalboje (žiūrint diachroniškai) užbaigė pasiūlymu atitinkamus kalboje vykstančius pokyčius laikyti esant motyvuotus dėsningumais, „kurie kalbos paviršiuje galioja lygiagrečiai vidinei tos kalbos taisyklių sistemai”. Analoginis pokytis (kai pakinta žodžio fonetinė forma, ne jo reikšmė, pagal analogiją su kitu daugiau niekaip nesusijusiu žodžiu) rodo, jog tarp morfemų esama grynai fonetinių ryšių, lėmusių pokytį. Tačiau tokie žodžiai išties yra tarpusavyje susiję, tik ne semantiškai, o fonetiškai. Šiaip ar taip, paprastas kalbos vartotojas turi tam tikrą motyvą išvelgti tarp žodžių tokio pobūdžio sąsają, kuri savo ruožtu jį ir paskatina tarti juos vienodai ar panašiai.
- Freud S. Interpretation of Dreams. – New York: Avon Books, 1972. – P. 383–384. Originalo kalba: Freud S. Die Traumdeutung, über den Traum. – London: Imago Publ. Co., 1942. – P. 353–354.
- Freud S. Interpretation of Dreams. – P. 354.
- Ten pat. – P. 409. – Sapnas ir asociacijos vokiškame originale duodamos angliškai, žr. Freud S. Die Traumdeutung... – P. 379.
- Ten pat.
- Ten pat. – P. 410. [Plg. lietuvių kalboje atitinkamai *žibutė* ir *žiebt* reikšmė ‘kirsti, mušti’; apskritai *žiedas* ir *žeisti*, *žeidė* (dėl „pavytusių žiedų” plg. dar *žiedėti* ‘kietėti, senti, pelėti’); *gėlė* ir *gelti*, *gėlė* ‘suleisti geluonį, durti’ bei ‘smarkiai skaudėti’; latvių kalboje plg. *zieds* ‘žiedas’, tačiau ir ‘auka’, *ziedot(ies)* ‘aukoti(s)’. Ir pan.]
- Freud S. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. 13 (1913–1914) / transl. and gen. ed. James Strachey. – London: Hogarth Press, 1958. – P. 56.
- Thass–Thienemann Th. The Interpretation of Language. Vol. 1. – New York: Jason Aronson, 1973. – P. 179.
- Žr. ten pat.
- Apie šiuolaikinės psichoanalitinės teorijos performulavimus lingvistiniais modeliais, perimtais arba iš struktūrinės, arba iš transformacinės bei generatyvinės lingvistikos, žr.: Edelson M. Language and Interpretation in Psychoanalysis. – New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975; Edelson M. Language and Dreams: The Interpretation of Dreams Revisited // Psychoanalytic Study of the Child. – 1972, Nr. 27, p. 203–282; Lacan J. The Language of the Self / trans. Anthony Wilden. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1968; Lacan J. Ecrits, A Selection / trans. A. Sheridan. – New York: Norton, 1977. Etimologinio aiškinimo naiviai griebiasi Johnes E. The Mare and the Mara: A Psycho–Analytical Contribution to Etymology. – Part 3. On the Nightmare. Kur kas apdairesnis Thass–Thienemannas savo dviejų tomų darbe „The Interpretation of Language”. Tačiau abu pastarieji aiškinimai pernelyg reduktyvūs ir persistengia sapnuose bei kalboje sutinkamas garsines bei vaizdines išraiškas suvedami į vienokius ar kitokius atitinkamus santykius gamtoje. Jie pasiduoda natūralizmo paklydimui, taip sakant. Labiau „imaginatyviu” požiūriu į etimologijos bei mitologijos tarpusavio santykį pasižymi filologas Wilhelmas Rosheris savo knygoje „Pan and the Nightmare”. – Zurich: Spring Publications, 1972.

25. Tiek Freudas, tiek Thass–Thienemannas yra atkreipę dėmesį į gana keistą seksualinių įvaizdžių, raudonųjų gvazdikų ir apskritai žiedų ryšį. Freudas teigė, esą latentiską lytinę sueities troškimą sapne iš dalies slopina superego, todėl tas ir tapo išreikštas žiedų įvaizdžiu. Kitokį aiškinimą pasiūlė Thass–Thienemannas, pasak kurio, ryšys tarp žiedų, kraujo ir sekso „kitados buvęs savaime suprantamas – tais laikais, kai dar nebuvo sąvokų, išskyrusių žmogų, gyvūnus ir augalus, o visa, visokeriopa organinė gyvybė buvo suvokiama kaip nedalomas vienis. Žiedai – tai juk augalo dauginimosi organai, todėl jie ir ‘kraujuoja’ kaip moterys” (Thass–Thienemann Th. Interpretation of Language. – T. I. – P. 180–181). Abi teorijos tačiau yra redukcinės ir pasiduoda tam pačiam natūralistiniam paklydimui, vaizduotę mėgindamos suvesti į gamtos pasaulį. Freudas žiedą žyminičius kalbinio komplekso elementus pagal sublimacijos bei pakaitalo taisyklę lengvabūdiškai redukuoja į seksualumą. Tačiau šių asociacijų redukcija į tuos laikus, kai žmogus savęs dar nebuvo sąvokomis išskyres iš gamtos, irgi nėra patenkinama. Nė vienas iš aiškinimų neatsižvelgia į nagrinėjamo kalbinio komplekso savaiminį gyvybingumą vaizduotėje šiandien. Vaizdinių kompleksas – tai savarankiška struktūra, nesuvedama nė į vieną kurį jam gamtoje atstovaujantį elementą.
26. Ten pat. – P. 182. [Prisiminkime ir atitinkamas sąsajas baltų kalbose, žr. 20 past.]
27. Žr. ten pat. – P. 181.
28. Jungo tyrinėjimai parodė, kad juo žmogaus būseną mažiau sąmoninga, tuo jo asociacijos „vis labiau ir labiau yra veikiamos garsų, kol galiausiai vien tik garsiniai sąskambiai ir bėra asociuojami”. Pasąmonės lygyje asociacijos remiasi gyvos kalbos sinchroniškais fonetinėmis panašumais, o ne istoriniais ryšiais, kuriuos atspindi etimologija.
29. Eberschweller A. Untersuchungen über die sprachliche Komponente der Association // Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie. – Berlin, 1908. – T. 65. – P. 240–271.
30. Jung C. G. Symbols of Transformation. – New York: Pantheon Books, 1956. – P. 15, past.
31. Jung C. G. Experimental Researches. – P. 171. Jungas su Riklinu pažymi, kad „jeigu toliau silpstant dėmesiui lingvistinis mechanizmas išsijungia, nors daugeliu atvejų jis vis dėlto šiek tiek tebeveikia prasmę, garsinės reakcijos išryškėja visu smarkumu. Jos atspindi žemiausią lingvistinių reakcijų lygį ir visada išlieka žemiau kasdieno sąmoningumo slenksčio” (P. 138).
32. Ten pat. – P. 171. Taip pat žr.: Damstra M. The Phonetic Associative Element in Thought–Development and in Thought–Imagination in the Dream // Psychiatric Quarterly. – 1954, Nr. 28, p. 24–26; Davis L. K. Sound in Language // Journal of Nervous and Mental Diseases. – 1938, Vol. 88, p. 491–500; Eberhardt M. A Study of Phonetic Symbolism of Deaf Children // Psychological Monographs. – 1940, Vol. 52, p. 23–42; Newman S. S. Further Experiments in Phonetic Symbolism // American Journal of Experimental Psychology. – 1933, Vol. 45, p. 53–57; Sapir E. A Study in Phonetic Symbolism // Ten pat. – 1929, Vol. 12, p. 225–239; Sapir E. Sound Patterns in Language // Language. – 1925, Vol. 1, p. 37–51.
33. Charles Steinas savo daktaro disertacijoje Konektikoto Universitete („Juodosios chrizantemos paslaptis: kaip Charles Olsonas naudoja si C. G. Jungo raštais”, 1979) aptaria Olsono pasiūlytą poetinę kūrybos būdą į žodžius žiūrint kaip į daiktus, išsidėsčiusius kalbos erdvėje, kurią sudaro visų jų fonetinių tarpusavio santykių visuma. „Du savo garsine sandara panašūs žodžiai kalbą sudarančių fonetinių elementų rikiuotėje atsiduria greta. Jie kartu sutampa ir tuo, kad burna, juos išardama, atlieka tuos pačius judesius... Žodžių žaismas – tai ‘atsitiktinė’ panašiai skambančių žodžių sąsaja. Tačiau jei atsitiktinių sąsajų nelaikysime prieštaraujančiomis būtinosioms, o abiejose išvelgsime kūrybines galimybes, dviejų žodžių atsitiktinis garsinis sutapimas, pastebėtas poeto, gali tapti dingstimi pastebėti ar nustatyti tarp jų ir intuityvų vidinį ryšį... Tačiau Olsonas griebėsi spontaniško žodžių žaismo ne tik savo asmeninės pasąmonės turiniams iškelti, kalbos gudrybėmis apeidamas vidinį cenzorių; jis pastebėjo ar-
chetipinius žodžių žaismo rezonansus ir pasitelkė juos veikiantiems kalboje archetipams atskleisti” (P. 186–187). Svarbu nepamiršti, kad anaipol ne visos fonetinės asociacijos yra archetipinės, kaip ir toli gražu ne visi vaizdiniai. Iš tikrųjų, kaip pastebėjo Steinas, būtent „atsitiktinės” fonetinės asociacijos ypač pasitarnauja kūrybai.
34. Žr. Charleso Boerio nuostatų „Homero himno Demetrai” vertimą leidinyje „The Homeric Hymns”. – Chicago: Swallow Press, 1970. Platesnę archetipinę mitinio nuotakos pagrobimo analizę žr. Kerényi’o „Korėje” (Jungo ir Kerényi’o „Mitologijos moksle”, p. 170 ir toliau), taip pat žr. Berry P. The Rape of Demeter–Persephone and Neurosis // Spring. – 1975, p. 186–198.
35. Thass–Thienemann Th. Min. veik. – T. I. – P. 83.
36. Jung C. G. Experimental Researches. – P. 418.
37. Jung C. G. Symbols of Transformation. – P. 147 [taip pat: Jung C. G. Libido virsmai // Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 3, p. 58].
38. Jung C. G. Symbols of Transformation. – P. 251. [Plg. ir Dievo motinos – įdėm archetipinės Motinos – Marijos vardo sąskambį, netgi visišką fonetinį sutapimą su marias žyminciais žodžiais lietuvių kalboje, pvz., *Mārė, Marė, Marià* (Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. – Vilnius, 1987. – P. 263) ir *mārė, marià* ‘marios’ (LKŽ VII 848, 858).]
39. Jung C. G. Symbols of Transformation. – P. 147 [taip pat: Jung C. G. Libido virsmai. – P. 58].
40. Žr. Jungo „Libido virsmus” knygoje „Symbols of Transformation”. – P. 142–170 [šiek tiek sutrumpintą vertimą žr. Jung C. G. Libido virsmai. – P. 58–66] ir „Apie psichinę energiją” knygoje „The Structure and Dynamics of the Psyche”. – P. 2–66, kur Jungas pradeda rutulioti struktūralistinę archetipinių invariantų teoriją, paremtą „gryniaisiais santykiais” bei jų transformacijomis. Taip pat žr.: Gibson J. J. On the Concept of „Formeless Invariants” in Visual Perception // Leonardo. – 1967, Nr. 6, p. 43–45; Gibson J. J. The Theory of Affordances // Perceiving, Acting and Knowing: Toward an Ecological Psychology / ed. by R. E. Shaw and J. Bransford. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1977.
41. Boer Ch., Kugler P. Archetypal Psychology Is Mythical Realism // Spring. – 1977, p. 134.
42. Ten pat. – P. 148.
43. Savo „Libido virsmuose bei simboliuose” (1912) Jungas apibūdina pasąmonės struktūrų santykius kaip archetipinius vaizdinius, kurie pagal ekvivalentiškumo principą valdo simbolių transformacijas. Jungo archetipinis požiūris pabrėžia santykius, o ne pačius objektus (archetipus kaip „grynus santykius”). Toks struktūrinis požiūris leidžia sistemoje stebėti įvairius kokybinius pakitimus, funkcijoms tarp sistemos dėmenų išliekant daugiau mažiau pastovioms. Perėjimas nuo substancijų prie „grynųjų santykių”, kurie tų substancijų virsmuose išlieka nepakitę, kaip tik ir žymi archetipinės psichologijos pradžią.
44. Boer Ch., Kugler P. Min. veik. – P. 148.
45. Ten pat. – P. 146. „Gibsoniškas” požiūris į kalbą jau paliudytas keles ankstesnėse publikacijose, žr.: Cognition and the Symbolic Processes / ed. by W. Weimar and D. Palermo. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1974; Perception: Essays in Honor of J. J. Gibson / ed. by R. B. MacLeod and H. L. Pick. – Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1974; Cognition and the Symbolic Processes II / ed. by W. Weimar and D. Palermo. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, in press; Perceiving, Acting and Knowing: Toward an Ecological Psychology. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1977. – P. 365–389 (ypač žr. R. R. Verbrugge’o straipsnį „Resemblances in Language and Perception”); Models of Perceiving and Processing Information / ed. by H. Pick and E. Saltzman. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, in press; Organization of Perception / ed. by M. Kubovy and J. Pomerantz. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, in press; ir kt.
46. [Originale *the world of words*. Neišverčiamas žodžių *world* ‘pasaulis’ bei *word* ‘žodis’ sąskambis anglų kalboje, kaip užuomina į atitinkamų sąvokų sąsajas (dėl šių sąvokų ryšio plg. kad ir Jn 1:1–3), kartu nejučia vainikuoja straipsnyje išsakytas mintis.]